

Hátra van még a fekete leves.

le Szokásmondásaink eredetét vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy legtöbbször a háttérben ott rejtőzködik a mindennapi életnek egy-egy vonatkozása. Számos elavult vagy mindmáig élő szólásunk ugyanis olyképen keletkezett, hogy egykori gazdálkodásunk, halászatunk, vadászatunk, iparunk, kereskedelmünk, szórakozásaink, hadakozásunk és egyéb életviszonyaink egyes mozzanatainak nyelvi kifejezéseit több-kevesebb idővel ezelőtt képes értelemben kezdték használni elődeink. Minél általánosabb volt valamely életviszony, és minél mindennapibb volt egyes jelenségeinek szemlélete, annál könnyebben válhatott gyakran használt nyelvi megjelöléseikből szokásmondás.

Vadászattal, halászáttal, gazdálkodással, iparral vagy kereskedelemmel, harccal-háborúval sok ember foglalkozott ugyan, de mégsem minden ember. Enni azonban mindenki evett, ha volt mit, mert az étkezés életünk fenntartásának nélkülözhetetlen szükséglete. Nagyon természetes tehát, hogy az ételek elkészítésének, a sokféle konyhai és asztali művelkedeteknek termékeinek nyelvi emléke van. Számtalan szólásunk is a régi vagy a mai sütés-főzés, étkezés, asztali rendtartás nyelvéből való.

Mindjárt előljáróban megjelentem, hogy a címül írt és bizonyára sok magyar ember szemében nemes, történelmi patinájúnak tetsző jól ismert szólásunkat is konyhai eredetűnek tartom. Továbbá azt is vallom róla, hogy semmi kapcsolata sincsen politikai történelmünk valamelyik eseményével. Akinek történelmi érzületét talán bántja fejtegetéseimnek ez az előre megmondott eredménye, annak ajánlom, ne olvassa tovább ezt a cikket. Ha tehát jelentésemre kedvetlenül fejét rázó szíves olvasóm férfi vagy és talán még pipázol: tölts pipát és szagasd írásomat fidibusszá; ha pedig nő vagy és netalán még nem pipázol: megpróbálhadd rajta frizérozó vasod. Azaz, hogy manapság — kissé változtatva Csokonai tréfás során — inkább önduláló vasat kellene mondanom.

A tárgyul választott szólást nem ismerik régibb szólás-gyűjteményeink (Decsi, Kisvicsay) és szótáraink (Molnár A., Páriz Pápai), jöllehet a XVII. század nyelvéből már ki tudjuk mutatni használatát. A szólásaikkal foglalkozó munkák közül

olcsó
mondott!

O. K.

tudtommal SZIRMAY ANTALnak szólásmagyarázatok is tartalmazó könyvében, a *Hungaria in parabolisban* (1804.) fordul elő legkorábban: *Hátra van még a fekete leves!* (40.) Ebben az alakban említi DUGONICS Magyar Példabeszédek és jeles mondások-ja (1820.) is; ott még a következő változatait olvashatjuk: *Oda várnak a' fekete lévre* (I, 26) és *Föl adták a' fekete levest* (I, 29). Valamennyi a *Büntetések* c. fejezetben helyezkedik el; fenyegető, baljóslatú értelmük már ebből is nyilvánvaló. Egyéb változatok: *Jutott neki a fekete leben* (BALLAGINál), *Megitta a fekete levest* (SIRISAKA-Közmondásgyűjteményében), *Fizess, né nevéss, ez a fekete leves* (egy népnyelvi közlésben Félégyházáról. Nyr. V, 373). A szatmárnegyei Adorjánban így mondják: *Hátul van még a fekete leves* (Nyr. XLV, 266). Leghasználtabb alakja azonban az, amelyet e dolgozat címében olvashatunk, és amely ERDÉLYI szerint azt jelenti, hogy 'hátra van még a dolog nehezebb, bajosabb része, nagya' (Magy. Közm. 263. I.).

Ezt a szokásmondást szólásmagyarázóink a történelmi eredetű szállóigék közé sorozzák. KÖVÁRI LÁSZLÓ szerint a szó-lásbeli *fekete leves* voltaképen 'fekete kávé', tehát azonos az Oláh Geczi nótájának *kávé leves*-ével, melyet a szenvedélyesen feketekávézó törökök útján ismertünk meg; maga a szó-lás pedig akkor keletkezett, midőn 1541. július 19-én egy török basa a nála ebédelő Majláth István erdélyi vajdát ezzel a máig használatos mondással marasztalva ejtette fogságba, hogy azután a Héttorony-nak örökös rabja legyen. (Viseletek és szokások 68). Majláth István török rabsága történelmi valóság ugyan, de az elfogatásnak ilyen körülményeiről (t. i. szó sem volt ott ebéd-ről), mag a basa állítólagos mondásáról hiteles feljegyzésünk nincsen, és így KÖVÁRI elteszélését a mendemondák közé kell soroznunk. Majláthot különben is nem török főkatoná ejtette fogságba, hanem Péter moldvai vajda. Ennek az asztalánál aligha szolgálhattak fel fekete kávé-t, hiszen akkoriban ez az ital még a szultán udvarában is újdonság lehetett, ennél fogva a vendéglátó oláh házigazda nem hivatkozhatott rá. A kérdésben forgó szó-lásnak és Majláth elfogatásának kapcsolatáról semmit sem tud az egykorú történetíró: VERANCSICS ANTAL, pedig elég bőven mondja el a dolgot. Későbbi történetírók sem említik (vö. TOLNAI: MNy. I, 228—9). De ami a legfeltűnőbb:

nem szól róla a szintén egykorú költő-krónikás TINÓDI SEBES-TYÉN sem, noha történelmi hitelű históriás énekében apróbb mozzanatokra is kiterjeszkedő részletességgel emlékezik meg Majláth szomorú esetéről.

SZIRMAY ANTAL (Hung. in paráb. 40) és az ő nyomán más magyarázók (DUGONICS, ERDÉLYI, CZF., MARGALITS) szerint Ahmed nagyváradí basa mondotta volna először, hogy hátra van még a fekete leves, midőn 1685. október 4-én a nála ebédelő kuruckirályt, a már akkor hanyatló csillagú Thököly Imrét az étkezés végeztével bilincsbe verette, hogy rabul szállíthassa Drinápolyba. SZIRMAY ANTAL a saját előadásának hiteléül hivatkozik egyik őséneke, az állítólag szem- és fültanu Szirmai Andrásnak a följegyzésére. Erről DUGONICS is megemlékezik, sőt részletesebben szól róla, mint a Hung. in parabolis írója, mondván: „Hátra van még a fekete leves. Ennek a közmondásnak szerzetét 1685-dikre vihettük. Nagy Váradon történt Szirmai Andrásnak jelen létében, ki a történetet így jegyezte fel: „Tököli Imrét minden zenebona nélkül el akarván fogatni, a' Nagy Váradí Passa ötet magához ebédre hivatta, Inassának azt parancsolván: hogy el készítvén köteleket és láncokat akkor fognák meg Tökölit, mikor az asztaltúl föl kelnek. Tököli (a' sülttet meg éven) szabadságot kére az el menetelre. De a' Basa azt mondá: várakoznék egy keveset: mivel hátra lenne még a' fekete leves“. Az pedig a' kávé volt. Ennek meg ivása utánra vala rendelve Tökölinek meg fogattatása. Le fülették osztán ötöt, és Drinápolyba vitték“ (Péld. I, 31).

A kérdés velejét illetőleg egészen mellékes, hogy SZIRMAY ANDRÁS igazán tanuja volt-e Thököly elfogatásának; az sem fontos, hogy ha följegyezte, amit látott-hallott, valóban úgy jegyezte-e fel, ahogyan DUGONICS írja. Fogadjuk el valóságul, hogy a talán magyarul is tudó török nagyúr csakugyan azaz a szólással jelentette meg, mi sors vár szerencsétlen vendégére, hogy hátra van még a fekete leves. Mindennek semmi jelentősége sincsen a szólás eredetére nézve, mert hiszen használatát már a Thököly fogságát megelőző évekből is ki tudjuk mutatni. Négy esztendővel előbb, 1681-ben írja PASKÓ KRISTÓF Konstantinápolyból Csáki Lászlónak: „Jól esett nagyságodnak itt ültében az erdélyi hibás biztatás, reménység, várás, ... de már hogy portáról elment, hátra még nagyságos úr a fekete

leves, ha itt az ügy nem boldogul, bizony nagyságod s mások nem igen szereznek magoknak Erdélyben állandó securitást“ (TMTEOkmt. VIII, 192). De megvan már 1668-ban is, MATKÓ ISTVÁNNak a régi nyelv közkeletű szólásaival fölöttébb bővelkedő Bányászsákányában: „Várj többet, mert bizony *hátra még a fekete leves*“ (102., NySz.).

TÓTH BÉLA — jól tudván az említett magyarázatok gyengeit — Török Bálintnak Buda alatt történt rabul ejtéséhez (1541. augusztus 29.) igyekszik kapcsolni szólásunk eredetét. Nézete szerint II. Szulejmán udvarában már ismeretes volt a fekete kávé (régii magyarul: *fekete leves*), a szultán élt vele magyarországi táborozásakor is, sőt a vendégül látott magyar uraknak is felszolgáltathatta. Ennélfogva ARANY nem követ el anachronizmust, midőn Török Bálint c. szép balladájában azt írja: Hosszú ebéd a török szultáné, / *Hátra van még a fekete kávé*; nekünk pedig — mondja TÓTH BÉLA — jogunk van e szállóigénk [?] eredetét 1541-ben és éppen Török Bálintnak a szultán ebédje után való elfogatásában keresni (Szájruól-szájra 1895¹, 30—33; 1901², 30—33).

Kétségtelen: minden kutatónak joga van hozzá, hogy ott kereskedjék, ahol éppen jónak látja. „Tőle senki e jogát el nem veszi“. Azonban ne csak joggal kutasson, hanem okkal is. Arra pedig véleményem szerint semmi helytálló okunk sincs, hogy a kérdéses szólást történelmi szállóigének tekintsük, mert alkalmasint éppúgy nincsen köze akár Török Bálint elfogatásához, akár máséhoz, mint ahogy pl. a szintén történelmi eredetűnek vélt *lacikonyhá*-nak sincsen köze II. Ulászló nyomorúságos háztartásához (I. Szállóigék, szólásmódok c. könyvemet), vagy ahogy szerintem nincsen köze a *barátfüle* nevű téstának Fráter György barát füléhez (vö. Horger, Magy. szavak tört. 25). Keletkezését tehát nem a politikai történelem terén kell keresnünk, hanem a művelődéstörténetnek, szorosabban véve: házi történelmünknek a mezején. Politikai történelmünk egyik-másik eseményéhez csak szólásfejtőink historizáló hajlandósága igyekezett hozzáfűzni szólásunkat.

Hogy a *Hátra van még a fekete leves* állítólagos szállóige eredete nem függhet össze Török Bálint elfogatásával sem, azt — éppen mint Majláth István esetében — már az a körülmény is kétségtelenné teszi, hogy a szultánnak fekete levest emlegető

marasztalását egykorú vagy közel egykorú történelmi forrásaink nem jegyezték fel. De nem tud róla a Török Bálint eseteivel elég bőven foglalkozó későbbi történetírás sem. VERANCSICS, ISTVÁNFY egy szóval sem említi; sőt mi több, a minden pletykán, mendemondán kétkézzel kapó SZERÉMI GYÖRGY sem. Történeti mondáinkban sincsen semmi nyoma.

De hadd idézzek egy különösen figyelemreméltó tanut, akiről irodalomtörténeti közhelyként emlegetik, hogy munkáinak fő jellemvonása a történeti hűség, hogy a történelmi tények közé nem vegyít költött részleteket, s hogy e miatt históriás énekei kútfő-értékűek stb. Ez a tanu Török Bálint hűséges szolgálója, TINÓDI SEBESTYÉN. Noha Tinódi két énekében is megemlékezik jó gazdája elfogatásáról, egy szóval sem említi a szultán ebédjét, még kevésbé a befejezésül ígért fekete levest. Ő csak ennyit mond a fogságba ejtés körülményeiről: „Szép szóval úrfiat vivék egy sátorban, / Ott az főbb urakat bocsáták Budában (RMKT. III, 274). Ez jó Terek Bálint marada fogságban, / Rusztán basa tartja az ő sátorában (uo., 275). Mert ő megfogaték és aláviteték, / Minden szép javitul ő megfosztataték“ (uo., 280).

Pedig ha valakinek: neki tudnia kellene a szultán szokásmondássá vált szavairól. Nemcsak azért, mert énekeinek tárgyi igazsága felől jámbor vitézöktől értéközött, kik az dolgokba jelön voltak, hanem mert Bálint úr családja, mellyel Sebestyén deák a végzetes esemény után is még évekig szoros összeköttetésben állott, bizonyára szintén mindent elkövetett, hogy minél pontosabb értesüléseket szerezzen a szívből siratott családfió elfogatásának részleteiről. Mindennek ellenére Tinódi éppúgy nem említi a szólásunk eredetének magyarázatául szolgálható körülményeket Török Bálint rabul ejtése kapcsán, mint ahogy nem szól róluk Majláth István foglyul ejtéséről írtában sem. Még pedig azért nem, mert nem történtek meg. Erre nézve is méltán mondhatja magáról: „Az mi keveset írtam, igazat írtam“. Azt hiszem, Tinódi sokért nem adja vala, ha ez a fekete-leveses csalafintaság valóban megtörténik. Milyen jó alkalom nyílnék számára, hogy újabb oldalról is megmutassa az hitlen hajas terek álmokságát, aki még vendégmarasztó szavával is hálójában el-béejti a benne bízó jámborokat.

Egy másik hű szolga és feltétlen hitelű bizonyság MARTON-

FALVY IMRE. Emlékirata (1542.) — akárcsak a többi forrás — szintén nem tud semmit a szultáni ebédéről és a szultán állítólagos mondásáról. Pedig Imre deák Török Bálint elfogatásakor a török táborban tartózkodott, mint ura kísézője. A szultán sátorában ugyan nem volt bent, hanem csak a sátor előtt várta ura kijövetelét, persze hiába. Azonban lehetetlen, hogy a fültanu magyar uraktól ne hallott volna valamit a fenyegetően marasztaló kijelentésről; ha az csakugyan megtörtént volna. És az ilyen érdekes hallomást emlékezetül megírni a világért sem mulasztotta volna el.

De talán fölösleges is az egyszeri cigányként még egy sereg olyan tanut törvénybe idéznünk, akik semmit sem tudnak a kérdéses dologról. Elég az, hogy olyan egy sincs, aki tudna róla.

Ámde TÓTH BÉLA feltevésének valószínűsége felől ezeken a nyomós érveken kívül még más bökkenők is gondolkodóba ejthetik a kutatót. A kávé történetével foglalkozó szakmunkák szerint a feketekávézás éppen II. Szulejmán uralkodása idejében (1520—1566) vált szokássá Konstantinápolyban. Higgyük el, hogy 1541-ben már a gyaur vendéget is fekete kávéval kínálja török vendéglátója Buda alatt. De ha igazán így volt: vajjon étkezés után kínálkoztak vele? Aligha. A-török régen is, most is mindig a szíves fogadás alkalmával kínálja kávéval a vendéget. Ennek több bizonyítékát is idézhetjük régi irodalmunkból.

ZRINYI a költő, aki kétségkívül nagyon jól ismerte a török szokásokat, a Szigeti Veszedelem III. énekében elmondja, hogy Mehmet basát Siklós alatt meglátogatta a siklósi Szkender bég és meleg kávé mellett agg szót akként kovácsolnak, hogy

Vánkusokra ketten ottan le ülének,

Egymás közt sok dologrul beszélgetének,

Kávét kichin finchánbul hörpögetének,

Osztán azután uachorátis euének. (Akad. kiad. 56.)

Tehát előbb kávéztak és csak azután fogtak a vacsorához, vagyis a *fekete leves* — ha ugyan nevezték így a kávét valaha a régiek — megelőzte az étkezést.

ETÉDI SÓS MÁRTON a mohácsi veszedelmeit megéneklő

Magyar Gyászban (1792., másod. kiad. 1813.) így írja le a török vendéglátást:

Azért Solimánhoz Moré ki-küldetett,
Kinek Pirhus Vezér nagy tiszteletet tett,
Szék helyett alája bársonyt terítettett,
Kávét hozatott-fel, pipát-is töltetett. (Másod. kiad. 41).

1526-ban ugyan még valószínűleg nem kávéztak és egészen bizonyosan még nem pipáztak a törökök. Az idézett hely tehát anachronizmus. De azért az író helyes képet ad a török vendéglátásról. Mindössze csak abban téved, hogy korábbi időbe helyezi a későbbi szokásokat.

Azonban ETÉDI SÓS MÁRTONNAI sokkal hitelesebb tanu ZÁGONI MIKES KELEMEN, hiszen bujdosó korában maga is sokszor látogatott török urakat. Nézzük csak, mit mond ő személyes tapasztalatai nyomán a török vendéglátásról: „Bizony nincsen is az a nagyra vágyódásom, hogy valaki magához híjjon, mert ugyan is miért? ott *ád* egy pipa dohányt, *egy fincsa kávét*; azután egy-két szó után a hoszú hallgatás; mikor pedig a füstölőt elő hozzák, már az arra való, hogy el kell vakarodni a háztól“ (TörLev. emlékkiad. 6). „Török urak vannak, — írja a levelek egy másik helyén — de unadalmas dolog törököt látogatni; egyik a, hogy törökül nem tudok, a másik a, hogy ha az ember hozzájok megyen, elsőben: nó ülle [= ülj le], azután egy pipa dohányt *ád*, *egy fincsa kávét*, hatot, vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is el hallgatna“ (uo., 41). Ime, ez adatok szerint is a török mindjárt a látogatás elején szokta a vendéget kávéval kínálni, nem várt vele sokáig, tehát nem is marasztalhatott senkit azzal, hogy ne menjen, mert *hátra van még a fekete leves*. A török vendéglátásnak ezt a szokását különben már CZEGLÉDI ISTVÁN is megemlíti 1670-ben: „Ali passa le-ülteti s mingyárt az ő szokások szerént való vendégséget indít; és *egy egy fincsal cavét* s az után serbetet *hozat*“ (NySz. II, 141).

Hogy az étkezés, sőt még a nagyobb, ünnepélyes étkezések után sem szolgáltak fel kávét török atyáinkfiak, azt szintén MIKES egyik leveléből következtethetjük. Ebben a többi közt az van megírva, hogy 1717. október 28-án „a kajmakán tihája, azaz udvari kapitánya“ ura nevében miként vendégelte meg a

bujdosó magyarokat. MIKES szerint ez alkalommal 70—80 tál különféle ételt hordtak fel nagy sietve asztalukra, de italtól szó sem volt ezen a száraz ebéden. Ha az étkezés végén fekete kávéval itatják meg a vendéget, lehetetlen, hogy MIKES ezt az egyetlen italt nem említi meg — legalább néhány fitymáló szóval. Nagyon valószínű tehát, hogy a Törökországi Levelek idejében a törököknél nem volt szokás ebéd után fekete-kávézni. Még kevésbé lehetett Török Bálint korában. Ennélfogva II. Szulejmán szultán nem mondhatta az ebéd utáni fekete kávéra célozva hogy *hátra van még a fekete leves*.

Az ebéduáni feketekávézás nyugateurópai szokás. A mi uraink a bécsiektől tanulták el, akárcsak a tejeskávé ivását. Ez utóbbinak erdélyi történetére lásd APOR PÉTER Metamorphosisának következő helyét: „Legelsőben is *reggeli kávé*, herbathé, csokolátának hire sem vala; ha valakinek azt monddatd volna: kell-e kávé, talám azt értette volna, hogy állj el melőle . . . Hire sem vala ezeknek a régi időkben“ (Monrók XI, 321). A reggeli kávé Erdélyországba bizonyára az APORTól ostromozott náj módi, vagyis az azon időbeli bécsi szokás követése hozta be és terjesztette el „ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőben bejőve, azoltától fogva . . . már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen és különbnél különféle drága étket nem főz“ (uo. 315). A tejeskávé is közéjük tartozhatott. A fekete kávéról nincs szó a Metamorphosisban. KÖVÁRI szerint a fejedelmek uralkodásának végén a kávé még annyira idegen a kisebbik magyar hazában, hogy a Tholdalaghiak levéltárának egy lakodalmi jegyzéke megemlíti ugyan pár font kávé, de magyarázatul hozzáteszi, hogy német uraimék számára (Viseletek és szokások 68). Az ebédet befejező feketekávézás későbbi keletű, mint a tejeskávé fogyasztása. Első irodalmi nyoma nálunk tudtommal CSOKONAI *Dorottya*jában található; de érdekes: ott még csak a hölgyek élnek vele:

Aszú szőlőt az urak ivának;
A dámák feketén egyet kávézának.
 S asztaltól felkelvén prosit-kivánással,
 Udvaroltak orcza- és kézcsókolással. (Első könyv).

Mindezt tudva: ARANY igenis anachronizmust követ el, midőn II. Szulejmán Buda alatti ebédjét fekete kávéval fejezteti be. De aligha is teszi, ha SZIRMAY munkájában meg DUGONICS és ERDÉLYI szólásgyűjteményében nem olvassa a Thököly elfogatásáról szóló anekdotát. Ezt alkalmazta azután Török Bálint esetére. TÓTH BÉLA szerint a közhiedelem mindig Nagy Szulejmán szultánnak tulajdonította a *hátra van még a fekete leves* szokásmondást. Én viszont azt gondolom, hogy a közhiedelem csak ARANY Török Bálint-ja (1853.) óta hiszi a szólás eredeti összefüggését II. Szulejmán ebédjével. Láttuk; hogy azelőtt még a szólásmagyarázók is másként vélekedtek róla. Hogy a közhiedelem mit gondolt régente ennek a szokásmondásnak az eredetéről, azt nem tudom. Alkalmasint sohasem kereste kapcsolatát a történeti eseményekkel. Nagyon valószínű, hogy SZIRMAY ANTALig senkinek sem jutott eszébe szólásunkat Thököly fogságba eséséhez fűzni, mint ahogy KÖVÁRLIG senki sem fűzte Majláth István foglyul ejtéséhez, ARANYig senki Török Bálint-rabságához. Az iskolában sokat tárgyalt Arany-ballada útján csakhamar ez utóbbival való kapcsolata vált közhiedelemmé.

Amde a tárgyalt szólás eredetét illetőleg nem szabad figyelmen kívül hagynunk még egy fölöttébb fontos körülményt sem.

SZIRMAY, KÖVÁRI, TÓTH BÉLA és követőik mind abból a feltevésből indulnak ki, hogy a kérdéses szólásban előforduló *fekete leves* egészen bizonyosan a. m. 'fekete kávé', és azt hiszik, hogy mert ezt az italt a törökök útján ismertük meg, a *fekete leves*-t emlegető ismert szólásunk is föltétlenül a törökséggel való történelmi kapcsolatunkból sarjadt. Ezért igyekeznek azután a szólás eredetét egy-egy olyan történelmi eseményhez fűzni, amelyben valamely kiváló magyar urat a török éppen ebéd végén fogat el, mikor már — a magyarázók korának szokása szerint — csak a fekete kávé felszolgálása van még hátra.

Igen ám, csak hogy itt egy újabb, nagy bökkenője van a dolognak. Sokkal nagyobb, mint az előbbiek. Azt u. i., hogy a szólásbeli *fekete leves* 'fekete kávé' volna, nem bizonyítja semmi, de semmi. A pörkölt és darált vagy tört kávébab kifőzött levét *kávé*-nak (alakvált. *caffé*, *káfé*, *kaffee* NySz.), *kávé-leves*-

nek, *fekete víz*-nek nevezték rendszerint. A *fekete leves* elnevezés a fentebb elősorolt szokásmondásokon kívül, amelyekben a vele azonos jelentésű *fekete lé*-vel váltakozik, tudtommal még csak ebben az egy, de az eddig közöltekénél régebb példában fordul elő, melyet egy 1584-ben történt kolozsvári boszorkányper jegyzőkönyvéből idézek. És ebben az adatban szintén egyet jelent a *fekete lé*-vel. Ime: „Az anyámtól hallottam ezt, hogy éjjel ez Katalin asszony oda ment, a hol feküdt anyám és *fekete lé* szabásút adott erővel az szájába, kit elnyelt. És szegény anyám elbetegüle és szemébe ezt mondta az szegény anyám és kiáltotta aztán reá: te asszony megadád éjjel esesz [= te ez s ez, a. m. 'te ilyen-olyan'] *ennem* [és nem *innom*] a *fekete levest*, te vesztél engemet“ (KOMÁROMY ANDOR, Magyarország. boszorkányperek Oklt. 49). Azonban nagyon valószínű, hogy a *fekete lé* ~ *fekete leves* sem itt, sem a szólásokban nem fekete kávét jelent, hanem jelenti a régi magyar konyha egyik legismertebb lé-fajtáját, melynek rendszerint *fekete lé* a neve. Ezt természetesen éppúgy nevezték *fekete leves* nek is (l. az imént idézett példát), mint ahogy a régiségben a 'krautsuppe'-nak is hol *káposzta-lé* a neve, hol meg *káposzta-leves*. Ahogy ezenkívül még a *borlé* és *borleves*, *pojlé* és *pojleves*, *nyaklé* és *nyakleves* is teljesen azonos értelműek, éppúgy megegyezik értelemre nézve a *fekete lé* is a *fekete leves*-sel, és azért helyettesíthetik egymást a fent idézett szólásokban. Fekete kávét azonban egyikük sem jelentett soha, hanem igenis hússal, mivel tálalt fekete színű mártásfélét.

A *fekete lé* hajdanában nagyon gyakran odakerült szakácsaink sültje-főztje mellé. Névadó színét legtöbbször a beletört főtt vértől kapta; elegendő vér hiányában borba áztatott pirított kenyér, néha szitán áttört főtt szilvabél festette meg. Tehenhúst, disznóhúst, különféle baromfit, halat, vadat, rákot, sőt gombát is szoktak vele készíteni (lásd régi szakácskönyveinket). Ez a kedvelt eledel nemcsak fejedelmek, urak és nemesemberek asztalán szerepelt igen sűrű alkalommal, hanem a közrend is szerette. Ezért van, hogy ott találjuk az özvegy országbíróné Csáky Krisztiná nagyúri ebédjének fogásai között: „Gyenge lúdhús is volt, főve, törött *lével*. / Jó fűszerszámosan *malacz, feketével* (KÖSZEGHY PÁL: Bercsényi házassága 103); azután a céhek mesterasztalainak vagy egyéb lakomáinak éte-

lei sorában, pl. abban a jeles vendégségben, melyet szerzett a vargamesterség: „Olyan bő volt a fűszár-pécsenye: / Hogy az ebet hagyigálták véle; / *Torkig jártak a fekete lében* (THALY, VÉ. II, 151); vagy *Rontó Pál* keresztelőjének konyhájában, ahol: „Egy pár *hizlalt rétze főtt fekete lében*“ (1807-i kiad. 8). Hajdani nagy népszerűségének és megbecsült voltának szólásbeli emlékei az *Úgy reá tartya magát, mint fekete lév az asztal közepén* (DUG. II, 56) és *Rátartja magát, mint a fekete lé az asztalán* (ERD. 264). Egy XVII. századi énekben a jó sors; az úri élet jelképe a fekete lében való duskálkodás: „Az ki igazat szól, betörök a feje, / De ki hazudni tud: ül az asztalfére, / *Könyekig jár a keze a fekete lébe*“ (THALY, VÉ. II, 81).

De akármilyen finom lé volt is a *fekete lé ~ fekete leves*, és bármennyire szerették is őseink, azért csakúgy lehettek vele, mint a többi léfélével: kevésbére becsülték a húsánál. Sokan tarthatták magukra nézve szoros asztali törvényül, hogy: *Egyet-kettőt márts, mindjárt húsát ránts* (ERD. 195). Bizonyára a fekete lével készült sokféle eledelből is inkább a leve szokott megmaradni, semmint a konca. Tehát róla is mondhatták fenyegetésképen: *Ha az koncával ti jóllaktatok, az levét es reá ti megigyátok* (RMKT. III, 113., NySz.), *Ha kontzát meg-etted, levét-is hörpentsed* (KISVICZAY, Adag. 169), vagyis hogy a konca után hátra van még a fekete leves (vö. ezzel a majd megiszod a levét szokásmondást). Sőt a *fekete lé ~ fekete leves* éppen a gyászos színe miatt még alkalmasabb volt a fenyegetésre, mint akármelyik más léféle.

Nem lehetetlen azonban, hogy inkább az irónia juttatta az egykor legjobb, legkedveltebb lének tartott fekete lét, fekete levest a szólásokban tapasztalható fenyegető jelentéshez. Ha ugyanis komolyan mondták valakinek, hogy *jut neki a fekete lében*, vagy hogy *várják a fekete lére*, akkor kellemes dolgot ígértek neki; gúnyosan mondván azonban éppen az ellenkezőjére lehetett számítani. Nagyon valószínű, hogy olyan jelentésváltozással van dolgunk a hátra van még a fekete leves és változatai esetében, mint amikor azt mondjuk többé-kevésbé szelíd gúnyval, hogy hátra van még valaminek a java, holott dehogy is a java, sőt inkább a rossza következik.

De vajjon — kérdezhetné ezek után valaki — SZIRMAY ANTAL ne tudta volna, hogy a *fekete lé* meg a *fekete leves* azo-

nos értelműek és hogy nem fekete kávé-t jelentenek? Hiszen az ő idejében még eléggé divatozott az a gyászösszínű, de jóízű léféle, melyet különben ismer a mai konyha is, csak hogy nem él vele annyiszor, mint a régi.

A *fekete lé*-t kétségkívül jól ismerte a Hungaria in parabolis érdemes írója. Könyvében meg is említi, de nem tartotta azonosnak a *fekete leves*-sel. Akkoriban ugyanis már nagy különbség volt a *lé* meg a *leves* között. A *lé* konyhai értelemben a. m. valamely ételnek sűrűbb-hígabb mártásszerű leve; nem önálló étel, hanem csak kiegészítő része a különféle húsokból készült eledleknek. A *leves* azonban SZIRMAY korában már olyan, étkezésképző önálló fogás, melyet a régibb konyha még nem ismert. Nyugatról került hozzánk, és az APOR-említette náj módi honosította meg. Azonban feketeszínű levest nem készítettek. Tehát — okoskodhatott SZIRMAY — ha a szó-lásban mégis *fekete leves*-t hallani, akkor az nem lehet más, mint az a fekete színű, levestszerű folyadék, melyet akkor már épp olyan szokásszerűen adtak fel az ebéd végén, mint a rendes levest az elején: vagyis a *kávé-leves*, a 'fekete kávé'.

Tudott dolog, hogy SZIRMAY néha nagyon messzire veti szó- és szólásfejtő tudományának kisded nyárfasulykát. A némely szólásunkban emlegetett *Herkó páter*-t pl. a régi magyarok állítólagos Herkules-kultuszából véli megmagyarázhatónak (A helyes magyarázatot lásd Szállóigék, szólásmódok c. könyvemben). A *csábit* ígét meg Csaba vezér nevéből származtatja. A *hátra van még a fekete leves* eredetének magyarázatában már nem csalogatja őt ilyen ködös történelmi távlat, de azért bizonyára szívesen ment volna vissza másfélszázaddal korábbi időbe, Budavár elfoglalásáig, ha tudott volna valamit abból, amiben TÓTH BÉLA hitt. De nem tudott, nem is tudhatott. Így azután megelégszik azzal, hogy a szó-lás keletkezését valahogyan hozzákapcsolhatja újabb történelmünk egyik kiváló alakjához, Thököly Imréhez. Arany balladája nyomán kötötte azután újabban a közhiedelem Török Bálintra, illetőleg II. Szulejmán szultánra.

Azt hiszem, dolgozatomnak sikerült bebizonyítania, amit előljáróban megjelentettem, hogy t. i. a címbeli szó-lás származása semmi vonatkozásban nem áll a nevezett történelmi személyekkel, és hogy eredetét régi konyhánk nyelvéből magya-

rázhatjuk legelfogadhatóbban. Ha a szíves olvasó ebben egyetért velem, akkor bízvást be is fejezhetem fejtegetéseimet.

Csefkó Gyula.

A középkori Eperjes magyarsága.

1919. február havában a Debrecenben élő felvidéki magyarok kérésére a csehek területi aspirációi ellen „Pro Hungaria Superiore, Felsőmagyarországért” címen egy hosszabb dolgozatot írtam, amelyben többek közt Pozsony vármegyétől Abauj-Tornáig megyéről-megyére haladva, a megdönthetetlen adatok egész tömegével kimutattam, hogy a mi Felvidékünk minden megyéjében ott találjuk a magyar réteget és megcáfolhatatlanul bebizonyítottam a magyarságnak e területhez való ősi szerzett jogát.

Ebben a dolgozatban Sáros vármegye keretén belül csak röviden (húsz egynéhány sorban) foglalkozhattam a középkori Eperjes város egykori magyarságával.

1919. óta alkalmam volt összegyűjteni mindazon adatokat, amelyek — mint majd látni fogjuk — bizonyítják, hogy Eperjesnek már a középkorban elég tekintélyes számú magyar lakosa volt, tehát a magyar réteg, mint a Felvidéken mindenütt, itt is már a középkorban meg volt.

*

Nyilvánvaló, hogy mint Kassa, Kiszében és Bártfa, úgy Eperjes is germán (szász) alapítású hely. Alapításának ideje a XII. század második fele, vagy legkésőbb a XIII. század legeleje, az az idő, amidőn az északkeleti gyepűelvén túli területeket kezdik a magyar királyok tudatosan benépesíteni és így az eredetileg Göncz-Telkibánya felett húzódott gyepűvonalat kezdik mind tovább északabbra, a Beszkidekig kitolni.

Eperjest, mint lakott helyet 1233-ban említik először az oklevelek,¹ s egy 1249-ben kelt oklevél világosan megmondja, hogy Eperjes terra Saxonum, a szászok földje, azaz germán alapítás.²

¹ Csánki: Magyarorsz. földrajza stb. I. k. 285. l.

² Hazai Okmánytár: VIII. k. 54. l.